

O pitanju metodoloških obrazaca hrvatske historiografije u 19. stoljeću*

Pitanje metodologije historije, kojem i »zapadne« i »istočne« historiografije poklanjaju izuzetnu pažnju već gotovo puna dva desetljeća,¹ posljednjih je godina, donekle, aktualno i u našoj historiografiji. Potrebno je, međutim, istaknuti da je za razumijevanje složenih suvremenih metodoloških problema neobično važno razmotriti pitanje razvoja istraživačke prakse.

Dužan sam upozoriti čitaoca na to da je ovaj tekst, čija je osnovna zadaća pridonijeti sustavnom istraživanju metodološke tradicije hrvatske historiografije, nastao isključivo na temelju izjava pojedinih historičara o načelima historijskog istraživanja. Riječ je, naime, o izjavama koje se mogu svrstati u tri osnovne skupine: 1) o pokretačima povijesnog toka, 2) o historiji kao znanosti o pojedinačnom, 3) o državi kao predmetu historijskog istraživanja. Prema tome, zaključci do kojih sam došao nisu rezultat sistematske analize radova historičara koji se ovdje spominju.

Moderna hrvatska historiografija pojavila se u svom predznanstvenom obliku u razdoblju ilirskog pokreta, dakle pod utjecajem ilirske ideologije koja je, kao romantična nacionalna integraciona ideologija, svoje uporište, uz ostalo, potražila u interpretaciji povijesti. Treba naglasiti da se pri tome inspirirala plemićkim shvaćanjem povijesti koje je 1830. godine u djelu »De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae« cjelovito izrazio Josip Kušević.² Dakako, ilirci su povijesnoj slici hrvatskog plemstva dali nova obilježja u skladu s potrebama nacionalne integracije i mladog građanskog društva.³ Karakter odnosa hrvatskih preporoditelja prema »dogodovštini« bio je, dakle, determiniran potrebama ideološkog sustava, a izvirao je iz romantičnog tumačenja povijesti na jednoj, te iz plemićkog pogleda na povijest, na drugoj strani. »Dogodovschina«, koju su ilirci definirali kao »iztiniti zavjetak dogodyajev« ističući pri tome pojedinačni događaj* — što ukazuje na to da su

* Ovaj je rad napisan za kolegij »Metodologija historije« kod prof. dr. Mirjane Gross, na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

¹ Vidi *M. Gross*, *Historijska znanost, razvoj, oblik, smjerovi*, Institut za hrvatsku povijest, Posebna izdanja 3, Zagreb 1976, Predgovor 7.

² Vidi *M. Gross*, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973, 39–41. O Kuševiću vidi i *J. Šidak*, *Hrvatski preporodni pokret i grof Janko Drašković*, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, Zagreb 1973, 182.

³ Svojom historijskom argumentacijom javnih prava, po kojima se Hrvatska razlikovala od Ugarske, Kušević je obuhvatio samo »politički« narod, dakle plemstvo. Ilirci su za potrebe nacionalne integracije njegovu interpretaciju povijesti proširili na cijeli narod.

⁴ Vidi *M. Gross*, *Historijska znanost*, n. dj., 21, bilj. 4.

povijest shvaćali kao zbir individualnosti, imala je zadatak da na pojedini primjerima iz prošlosti »vuchi, gde y koje szu one propazti, kojim sze ugibati imamo«. ⁵ Čovjek koji »od dogodovschine nista nezna«, isticali su naši preporoditelji, ne samo da je »tudyina na zemlyi y vu drustvu chlovechanzkom«, nego je i »szamomu szebi ztranyzki«. ⁶ On ne može shvatiti potrebe društva kojem pripada, a, razumije se, ni djelovati u pravcu njihova ostvarenja. ⁷

Prema tome, funkcija »dogodovštine«, čiji je karakter izrazito pragmatički, bila je prije svega da odgoji svijest o tome da je čovjek, kao pojedinac, dio svog naroda i čovječanstva. Spoznajući prošlost, držali su ilirci, čovjek u prvom redu upoznaje samog sebe, a time ujedno i zajednicu kojoj pripada. To omogućuje da postane aktivni sudionik u tokovima društvenih zbivanja čiji je cilj ostvariti »vishéshe potrebchine, za koje chlovechanztvo od szvoga pochetka harczuje y bori sze«. ⁸

Nema sumnje da se ilirsko shvaćanje funkcije historije snažno osjeća i u Ivana Kukuljevića (1816–1889). On je također isticao da »pověstnica« ima zadaću pomoći narodu da upozna samog sebe, da usmjerava svoje djelovanje u budućnosti, te da pobudi »u njemu onaj ponos narodni, bez kog velikih dělah nigde nema i bez koga sada žalibože naš narod većom stranom u mrtvilu i nehajstvu čami«. ⁹

Ali Kukuljevićevo gledanje na pokretače povijesnog kretanja donekle se izdvajalo od mišljenja preporoditelja koji su stajali na stajalištu da je narod, kao cjelina, tvorac svoje povijesti. ¹⁰ U uvodu članka »Nešto iz Dogodovštine Velike Ilirije« ¹¹ Kukuljević je, negirajući odlučno značenje i »čeloga naroda« i »njegovih pukah«, odbacio svaku mogućnost utjecaja širih društvenih slojeva na oblikovanje povijesnog toka. Povijest, istaknuo je u spomenutom članku Kukuljević, usmjeravaju isključivo »pojedini muževi« i njihova djela.

Pojedinci, koji »světle se kao jasne zvezde u tamnoj noći dogodovštine naše«, ¹² predstavljali su za mladog Kukuljevića nosioce prošlih zbivanja, dakle i glavni predmet historijskog istraživanja. ¹³

Osim na važnost pojedinaca, Kukuljević je, kao plemić, želio upozoriti i na značenje plemićkih porodica, koje su, prema njegovom mišljenju, uz pojedine povijesne ličnosti sudjelovale kao ne manje presudan faktor u stvaranju historije.

Istraživanje »dogodovštine pojedinih plemenah«, upozorava autor, neophodno je potrebno za upoznavanje »dogodovštine čeloga naroda našega«, iz razloga što »bez pojedinih kamenah nemože se sagraditi dvor«. ¹⁴

⁵ *Danica Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, br. 7, 1835.

⁶ Isto.

⁷ Isto.

⁸ Isto.

⁹ Citat preuzet iz *J. Šidak*, Ivan Kukuljević – osnivač moderne hrvatske historiografije, HZ 1972/73, XXV–XXVI, 9.

¹⁰ Vidi »Odgovor Dra Demetra na sastavak 'Nešto iz Dogodovštine Velike Ilirije'«, *Danica ilirska*, 5–19. II 1842, br. 6–8.

¹¹ *Danica ilirska*, 8–22. I 1842, br. 2–4.

¹² Isto.

¹³ *Usp. J. Šidak*, Ivan Kukuljević – osnivač moderne hrvatske historiografije, n. dj., 7.

¹⁴ Citat preuzet iz *J. Šidak*, Ivan Kukuljević, n. dj., 8.

Prema tome, za osnivača moderne hrvatske historiografije, povijesni je tok u cjelini satkan od mnogobrojnih pojedinosti koje su nastale bilo kao posljedica djelatnosti velikih ličnosti, bilo kao rezultat akcija plemićkih porodica. Upoznati »dogodovštinu« njenih nosilaca i pokretača, dakle upoznati te individualnosti u onim okvirima unutar kojih su se realizirale, znači, držao je Kukuljević, upoznati prošlost.

Zacijelo da je Kukuljević, koji je, kao što sam spomenuo, i sam bio plemić, svoje mišljenje o tome da je povijest rezultat djelovanja velikih, stvaralačkih ličnosti izgradio pod utjecajem povijesne slike plemićkih pisaca.¹⁵

Napokon, potrebno je istaknuti da je Kukuljević svoje individualističko shvaćanje povijesti potvrdio svojim historiografskim opusom u kojem značajno mjesto zauzima niz biografija istaknutih ličnosti s područja kulturnog, političkog i društvenog života.¹⁶ U razvoju hrvatske historiografije Kukuljevićev rad, prije svega njegova izdavačka djelatnost,¹⁷ predstavlja prijelaz prema znanstvenom pristupu prošlosti.

Na hrvatsku znanstvenu historiografiju u devetnaestom je stoljeću izrazito utjecala njemačka historiografija kojoj je osnovni poticaj dala njemačka idealistička filozofija.

Iako je učenje o neprekidnom kretanju svijeta, koje se javilo kao reakcija na statičnu sliku svijeta racionalističke filozofije, primjenjivala isključivo na kretanje ideja, smatrajući ih pravim realnostima, njemačka idealistička filozofija dala je izvanredan poticaj historičarima da povijesne pojave počnu promatrati u njihovom mijenjanju u vremenu, te da historijsku interpretaciju baziraju na rezultatima erudicije.¹⁸

Najistaknutiji predstavnik njemačke idealističke historiografije, Leopold von Ranke (1795–1886), prihvatio je učenje idealističkih filozofa prema kojem su ideje pokretači povijesnog toka. Ali za razliku od predstavnika idealističke filozofije, koji su ideje shvaćali kao izraz transcendentálnih sila, Ranke ih je smatrao tvorevinama velikih ličnosti.

Težište svog istraživačkog rada Ranke je, opet u skladu s gledanjima idealističkih filozofa, položio na državu, pri čemu je osobitu pažnju posvetio idejama državnika. Osim toga, bio je uvjeren da svakim pojedinim povijesnim razdobljem dominiraju određene ideje koje je također nastojao istražiti.

Pod dojmom Herderovog učenja o tome da je svijet sazdan od strogo pojedinačnih pojava i da ga je moguće spoznati jedino uživljavanjem, Ranke je povijesnu cjelinu tumačio kao splet individualnosti koje su, pod okriljem Providnosti, ostvarile velike ličnosti.¹⁹

Inspiriran uz ostalo i Rankeovim shvaćanjem povijesti, Franjo Rački (1828–1894) gledao je na prošlost kao na realnost sazdanu od mnoštva

¹⁵ Vidi *M. Gross*, Povijest pravaške ideologije, n. dj., 39–41.

¹⁶ Vidi *J. Sidak*, n. dj., 5–29, i *T. Smičiklas*, Život i djela Ivana Kukuljevića Sackinškoga, 1892.

¹⁷ Isto.

¹⁸ *M. Gross*, Historijska znanost, n. dj., 75–82.

¹⁹ Isto, 92–99. Vjerujući da su istaknute povijesne ličnosti osnovni pokretači povijesnog kretanja, njemačka idealistička historiografija nastojala je »uživljavanjem«, kao glavnom metodom, istražiti motive njihova djelovanja.

individualnosti koje su produkt čovjeka i njegove slobodne volje, no ujedno su i izraz Providnosti s obzirom na to da između apsolutnog bića i čovjeka postoji »neprekidna sveza« koja se »potvrđuje sviešču i povješću ljudskoga roda«. ²⁰ Još kao student, Rački je izrazio svoje mišljenje o tome da Providnost određuje osnovni okvir unutar kojeg se odvija povijesno kretanje.

»Božanska indi providnost«, pisao je Rački, »temelj jest svih događajah iz slobodne volje čovečanstva proizlazećih, [...], temelj pověstnice.« ²¹ Nasuprot Kukuljeviću, Rački je uviđao utjecaj cijelog naroda na oblikovanje povijesnog toka. U povijesti, držao je, potrebno je spoznati kako čovjeka pojedinca i njegovu slobodnu volju, tako i narod, a uz to i utjecaj »više nadzemne moći«. ²²

Rački je, dakle, stajao na stajalištu da se povijesni proces, kao mnoštvo konkretnih individualnosti, odvija kao rezultat interakcije čovjeka pojedinca i mase, no kako je njihova djelatnost povezana s apsolutnim bićem, određenu ulogu u oblikovanju povijesti valja pripisati i Providnosti.

U skladu sa svojim shvaćanjem da znanost, prema tome i historija, treba prije svega voditi računa o potrebama i interesima naroda, Rački je smisao historijskog istraživanja izrazio riječima: »Kada jednom to bude; kada naš narod podpunoma poznao bude svoju povjest, te iz nje proučio, da imade samostalnu prošlost u svakoj struci javnoga života: onda neće slavu, ili jamstvo svoje političke slobode u tom tražiti, da bude prirepak ikoga naroda u ikakvom obliku. Onda tek bude svoj u svojoj kući.« ²³ I Vjekoslav Klaić (1849–1929) i Ferdo Šišić (1869–1940) izgradili su svoju koncepciju historije na osnovi učenja njemačke idealističke historiografije.

Klaić je, inspiriran njemačkim idealističkim historizmom, polazeći od Bernheimovog ²⁴ shvaćanja povijesti kao znanosti »o razvitku ljudi gledajući na njihovo djelovanje kao socijalna bića«, ²⁵ pokušao definirati historiju kao znanost koja se bavi »sucsivnim pojavama u vremenu ili razvitkom stvari« sa zadatkom da utvrdi »kako su pojedini objekti tijekom vremena postali ono što sada jesu«. ²⁶

Očito je, dakle, da Klaić zastupa stanovište genetičke historije, koja ne samo da je nastojala odgovoriti na pitanje kako su pojedinačne pojave

²⁰ F. Rački, Svečana besjeda u akademiji, *Rad LXXXII*, 1886, 209.

²¹ F. Rački, Sredotočje pověstnice, *Zagrebački katolički list*, br. 14, 5. IV 1851. O »sredotočju pověstnice« vrlo kratku obavijest donosi i F. Zenko, Franjo Rački kao filozofski pisac i teoretik »narodne« znanosti, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, br. 1–2, Zagreb 1975, 40.

²² T. Smičiklas, *Život i djela* Dra. Franje Račkoga, Zagreb 1895, 72.

²³ F. Rački, Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dynastie. Beč 1861. VII.

²⁴ Predstavnik njemačke tradicionalne historiografije Ernst Bernheim (1850–1942) razradio je u svom »Udžbeniku historijske metode i filozofije povijesti« metodu historijskog istraživanja. Prema njegovom priručniku historija je znanost o pojedinačnim, neponovljivim povijesnim činjenicama, a historičar ima zadaću pratiti razvoj individualnosti u vremenu tako da istraži i njihove promjene i uzroke tim promjenama (Vidi M. Gross, *Historijska znanost*, n. dj., 143–144).

²⁵ V. Klaić, Nekoliko rieči o historiji, njezinoj zadaći i metodi, *Narodne novine*, br. 242, 243, 21–22. X 1902.

²⁶ V. Klaić, Nekoliko rieči, n. dj., br. 242, 21. X 1902.

nastale i kako su se kretale na vremenskoj osi, već je željela istražiti uzroke njihovih promjena.²⁷

Šišićevo shvaćanje blisko je Klaićevom. On, naime, povijest objašnjava kao »znanost o događajima i promjenama među ljudima«, a pred historičara postavlja zadatak da utvrdi »kako i zašto je postalo«.²⁸

Vidjeli smo dakle, da se povijesna cjelina, odnosno povijesni tok, o kojem je Klaić držao da nije isključivo »neprestano rasteње, nego i postepeno opadanje«,²⁹ za obojicu sastoji od mnoštva individualnih, pojedinačnih činjenica. Isto tako, obojici je potpuno strana pomisao o mogućnosti postojanja, pa prema tome i istraživanja, zakonitosti povijesnog kretanja. Istražujući prošlost, smatrao je Klaić, historičar »ne polazi od posebnoga na obćenito, niti od obćenitoga na posebno, nego on reda osebito uz osebito — individualno uz individualno«.³⁰

Prema tome, historičar rezultat svog istraživanja dobiva isključivo nizanjem pojedinačnih činjenica. Otklanjajući, dakle, i istraživanje onih pojava koje se ponavljaju, i potrebu uopćavanja postignutih rezultata, Klaić ujedno otklanja i mogućnost istraživanja pravilnosti povijesnog kretanja.

Historija, smatrao je Šišić, ukazuje na to da »genetički razvitak nije nužno zavisan od nekakih zakona, jer njime ne odlučuju logički zaključci, već je on uvjetovan slobodnom voljom ljudskom i slučajem«.³¹ Šišić, dakle, također ne priznaje postojanje zakona koji uvjetuju povijesni proces.

Klaićev i Šišićev stav u pogledu zakonitosti povijesnog kretanja sasvim je razumljiv s obzirom na to da su obojica svoju viziju povijesti izgradili pod utjecajem njemačkoga idealističkog historizma koji se žestoko protivio mišljenju pozitivističke struje da povijesna zbivanja podliježu određenim zakonima.

Što se tiče pokretača povijesnog toka, Klaić je smatrao da je nemoguće negirati utjecaj pojedinca na »razvitak historijskih činjenica«, ali pažnju valja obratiti i na »veliku gomilu ljudstva« koja, kao i pojedinac, pridonosi oblikovanju povijesnog procesa.³² Klaić, prema tome, pokretače povijesnog zbivanja traži u djelatnosti velikih ličnosti, ali uviđa i utjecaj mase.

Šišić, doduše, ne negira povijesnu ulogu »stanovitoga mnoštva«, ali ističe da osobitu pažnju treba posvetiti pojedincu, i to prije svega zbog toga što »baš takva osebna ličnost znala je veoma često da izvrši upravo najod-

²⁷ M. Gross, Opravdanja tradicionalne historije i počeci njene krize potkraj 19. i na početku 20. stoljeća, CSP 2, 1974, 83–115.

²⁸ F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije I/1 (do god. 1107), Zagreb 1914, 7.

²⁹ V. Klaić, Nekoliko ričič, n. dj., br. 243, 22. X 1902.

³⁰ Isto. U skladu sa svojim shvaćanjem povijesti kao znanosti o pojedinačnom, Klaić i Šišić su metodu historijskog istraživanja podredili isključivo utvrđivanju pojedinačnih povijesnih činjenica. Pri tome valja reći da za obojicu povijesni događaj nije imao nikakve vrijednosti ukoliko nije bio uklupljen u »historičku seriju«. Uz to, Klaić je naglasio da historičara svaki povijesni događaj zanima jedino »kao karika u ogromnom broju historičkih serija« (V. Klaić, n. dj., br. 243, 22. X 1902; F. Šišić, n. dj., 7–36).

³¹ F. Šišić, n. dj., 10.

³² V. Klaić, n. dj., br. 242, 21. X 1902.

lučniji utjecaj na cjelinu«. ³³ Za Šišića je, dakle, djelatnost mase determinirana djelatnošću pojedinca iz čega proilazi da je pravi nosilac i pokretač povijesnog toka upravo pojedina povijesna ličnost. Istina, Šišić je dopuštao mogućnost da velike ličnosti u određenim društvenim, odnosno političkim konstelacijama mogu biti samo reprezentanti one društvene grupe ili sloja kojem pripadaju, međutim, naglasio je da uz takve pojedince postoje i ličnosti čiji je utjecaj na povijesno kretanje trajan i ne ovisi o društveno-političkim prilikama. ³⁴ Osim pojedinim ličnostima, Šišić je određenu ulogu u prošlim događajima pripisivao i slučajnosti. ³⁵

Značajne promjene u društvu, a prije svega izvanredan napredak prirodnih znanosti u kojima dominiraju zakoni, nametnuo je i u filozofiji i u historiji mišljenje o tome da uz prirodne postoje i zakoni koji uvjetuju organizaciju i razvoj društva. Utemeljitelj sociologije, August Comte (1798–1857) povjerio je historiji zadatak da, kao dio sociologije, prikupi podatke o društvu na temelju kojih bi se zatim metodama prirodnih znanosti ispitala zakonitosti društvenog razvoja.

Vjerovao je da su zakoni povijesnog kretanja stalni, te da će se na osnovi njih moći predviđati kretanje društva u budućnosti. Comteovo nastojanje da historija korištenjem metoda prirodnoznanstvenih disciplina postane pozitivna znanost doživjelo je, doduše, neuspjeh (historija, naime, velikim dijelom postaje »događajna«), međutim treba istaknuti da je pozitivizam svojim učenjem da se historija u sklopu sociologije treba baviti strukturom društvenih grupa pružio snažan poticaj historičarima da, uz političku praksu čovjeka u prošlosti, uzmu u obzir i ostala područja društvenog života. ³⁶

Iako je slika povijesti kakvu je njegovao Natko Nodilo (1834–1912) izrasla iz kritike pozitivističke varijante tradicionalne historiografije na jednoj, te iz djelomičnog neslaganja sa shvaćanjima njemačkoga idealističkog historizma na drugoj strani, treba napomenuti da je pozitivističko shvaćanje historije ipak donekle utjecalo na njegovu koncepciju historije. ³⁷ Odupirući se mišljenjima pozitivistički orijentiranih historičara i njihovim tendencijama da istraživanjem zakonitosti, koje determiniraju povijesni proces, učine historiju egzaktnom, nomotetskom znanosti, Nodilo je istaknuo kako u povijesti koja je samo »razloženo svjedočanstvo istinitih i znamenitih zgoda pokoljenja ljudskih« ni u kom slučaju nema govora o »teoremu kakovu, koji bi se susljedno dokazivao kroz čitavu povijesnu potku«. ³⁸

³³ F. Šišić, n. dj., 7. Upravo zbog toga Šišić je u svom »Priručniku« govorio o uživljavanju kao o glavnoj metodi historijskog istraživanja (Vidi F. Šišić, n. dj., 31–32).

³⁴ F. Šišić, n. dj., 8.

³⁵ Isto, 10. Nasuprot Šišiću, Rački se protivio mišljenju da je, uz velike ličnosti, i slučajnost pokretač povijesnog toka (F. Rački, Sredotočje povjestnice, n. dj., br. 14, 5. IV 1851).

³⁶ M. Gross, Historijska znanost, n. dj., 106–114.

³⁷ Iako se Nodilo snažno odupirao mišljenjima pozitivista, ipak je pozitivizam utjecao na njegovo shvaćanje o pokretačima povijesnog toka, te na njegovo mišljenje o tome da historija treba obuhvatiti sva područja društvenog života u prošlosti.

³⁸ Nastupni govor Natka Nodila (1874), u: Franjo Rački, Mihovil Pavlinović, Natko Nodilo, Blaž Lorković, Izbori iz djela, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 33, Zagreb 1969, 227–236.

Potrebno je, svakako, istaknuti da je Nodilo uočio slabosti pozitivističkih nastojanja u primjeni prirodnih zakona na povijesni proces.

Prije svega, zamjerao im je što su zakone na osnovi kojih se, kako su mislili, odvija povijesno kretanje smatrali identičnima sa zakonima koji vladaju prirodom, te što su ih, u skladu s time, tumačili kao »nepomičnu osnovu«, kao konstantu koja diktira povijesno zbivanje, što je, dakako, isključilo čovjeka kao osovinu povijesnog kretanja.³⁹

Nadalje, neprihvatljiva je ideja da bi se na osnovi utvrđenih zakonitosti povijesnog procesa mogla predviđati budućnost, smatrao je Nodilo. Naposljetku, istaknuo je da pozitivisti nisu svoja istraživanja bazirali na dovoljnom broju provjerenih podataka.⁴⁰ Prema tome, Nodilo se suprotstavljao dehumaniziranoj historiji, historiji koja je, držeći da ljudi djeluju po unaprijed utvrđenim i od njihove volje potpuno nezavisnim pravilima, dakle mehanički, otuđila povijesni proces od čovjeka.

Međutim, Nodilova kritika nije isključivo usmjerena protiv pozitivista, ona je zahvatila i njemačku idealističku filozofiju, točnije, Herderovu i Hegelovu filozofiju povijesti koja je pružila značajan poticaj razvoju njemačkoga idealističkog historizma i predstavljala teoretsku podlogu njemačkoj historiografiji u tijeku prve polovice prošlog stoljeća.

Herderovo i Hegelovo učenje o kontinuiranom historijskom napretku, koji se potvrđuje poviješću, Nodilo nije prihvaćao. U vezi s tim, naglasio je da povijest dokazuje upravo suprotno, tj. da »taj neprestani hvaljeni napredak historički ne postoji«.⁴¹

Osim toga, naglasio je Nodilo, ni »s druge strane ne prija Herderova teorija. Što biva, to je po njemu udesno, neuklonjivo; ni čovjek, ni narod, ni ljudski rod ne izbjegava fatalitetu, koji silovan, kao vječiti zakon, sve gnječi i skući pod svoj jaram«.⁴² Uz to, Nodilo je izrazio sumnju u opravdanost teološkog tumačenja povijesnog procesa prema kojem su povijesna zbivanja objašnjavana kao posljedica volje Providnosti, jer, kako kaže, »nedostaje znanstvenoga ratila za točno ispitivanje gdje kod povijesnih događaja božja se nakana ostvaruje i providnost vrši«.⁴³ Pokretače povijesnog procesa Nodilo vidi u širim slojevima društva. Suvremenu historiju, istaknuo je, za razliku od »historije klasičnih spisatelja«, jednako toliko zanima »jauk u kolibama [...] koliko veseli spjevi u palačama, radnja koja ubija u zadimljenim tvornicama koliko mirni život u građanskim kućama«.⁴⁴ Drugim riječima, Nodilo je smatrao da su svi društveni slojevi nosioci, a ujedno i pokretači povijesnog toka.

Pozitivistički pristup povijesti snažno se dojmio mladog hrvatskog historičara Janka Koharića (1877–1905). U svom članku »Ideje o historiografiji«⁴⁵ Koharić je, istaknuvši njene slabosti, obračunao s »oficijelnom« idealističkom historiografijom koju zanimaju isključivo pojedinačne či-

³⁹ N. Nodilo, n. dj., 232.

⁴⁰ Isto, 233.

⁴¹ Isto, 230.

⁴² Isto, 231.

⁴³ Isto, 229.

⁴⁴ Isto, 235.

⁴⁵ J. Koharić, Ideje o historiografiji, *Svjetlo*, XV, 26, 1. VII i 8. VII 1900.

njenice, te predložio da historija postane pozitivna znanost, tj. da istražuje zakone povijesnog kretanja.

Osnovnu pogrešku individualističke historiografije Koharić je vidio u tome što su historičari, trošeći maksimalno svoje snage na utvrđivanje pojedinosti, pretvorili historiju u bezizlani »labirint događaja« koji su tobože prouzrokovani »mušicama« pojedinih ličnosti.⁴⁶

Iz tog »kaosa detalja« nemoguće je doprijeti do »zakona historijskih«, a upravo oni su, vjerovao je Koharić, pravi pokretači povijesnog toka.⁴⁷ Historiografiju koja se posvećuje isključivo utvrđivanju pojedinačnih činjenica, istaknuo je autor, i koja ne uočava i ne priznaje zakonitosti povijesnog kretanja, možemo smatrati beletristikom, ali ni u kom slučaju znanošću. Jedini je način da ona to doista postane, prije svega, da se prekine s opisivanjem i pukim nabranjanjem povijesnih činjenica, te da ih se počne objašnjavati, jer, dobro je primijetio Koharić, do istine koja je osnovno načelo historijskog istraživanja ne dolazi se isključivo opisom pojedinačnih povijesnih fakata, već njihovim tumačenjem. Nadalje, historičar bi, prema njegovom uvjerenju, morao pratiti i objašnjavati mijenjanje povijesnih činjenica, a to je moguće jedino na osnovi zakona koji te promjene uvjetuju. Međutim, time što je utvrdio i zakonima objasnio nastale promjene historičarev zadatak nije do kraja ispunjen. Ostaje mu da na temelju poznatih mu pravila povijesnog kretanja predvidi »budući tijek stvari«. Potrebno je posebno naglasiti da je Koharić stajao na stajalištu kako na polju historijske znanosti suvereno može vladati isključivo historičar — filozof. Rekonstruirati, na osnovi ostataka, što vjerniju sliku pojedinačnih događaja koji pripadaju prošloj stvarnosti bio bi, prema njegovom mišljenju, zadatak historičara »beletriste«.⁴⁸

Drugim riječima, historija kao znanost dostupna je jedino filozofu povijesti koji na osnovi primjene prirodnih zakona na društveno kretanje dopire do generalizacije, dočim se historičar »beletrist« mora zadovoljiti istraživanjem detalja kojima sam ne može odrediti njihov pravi smisao i koje ne može objašnjavati.

Koharić je historiju smatrao znanošću o razvitku društva.⁴⁹ Prema tome, povijesni proces, za njega, predstavlja neprekidno, postepeno kvantitativno i kvalitativno mijenjanje ljudskog društva koje se izražava u nizu pojedinačnih povijesnih činjenica, a odvija se u skladu sa zakonima koji su, prema učenju pozitivista, istovjetni s prirodnim zakonima.

Što se tiče istaknutih povijesnih ličnosti kojima su historičari, uglavnom, dodjeljivali ulogu pokretača povijesnog procesa, Koharić je zastupao

⁴⁶ *J. Koharić*, n. dj., 1. VII 1900.

⁴⁷ Koharić je smatrao da historičar, ukoliko želi proniknuti u zakone povijesnog kretanja, mora povijest promatrati »s visoka« jer »samo je onda opaziti u gromadnoj toj teškoj i mnogobrojnoj masi kakovo gibanje — opaziti smjer i brzinu tog gibanja«. Drugim riječima, Koharić smatra da se historičar u svom istraživačkom radu ne bi smio gubiti u suvišnim detaljima koji za povijesni proces kao cjelinu nemaju nikakvog značenja. Prema njegovom mišljenju, historičar bi, dakako, nakon što utvrdi zakone povijesnog kretanja, morao usmjeriti svoje djelovanje u pravcu ispitivanja zakona »socijalne nejednakosti«, te »odnošaja radničkih« (*J. Koharić*, n. dj., 1. VII i 8. VII 1900).

⁴⁸ *J. Koharić*, n. dj., 1. VII 1900.

⁴⁹ *J. Koharić*, n. dj., 8. VII 1900.

mišljenje da je pojedina ličnost kao inicijator povijesnog kretanja irelevantna, osim ako je svojom djelatnošću unaprijedila evoluciju cjelokupnog čovječanstva.⁵⁰

Izuzimajući Koharića, možemo, dakle, konstatirati da su historičari o čijem je poimanju povijesnog procesa upravo bilo govora, individualizirali složeno tkivo povijesti shvaćajući i prikazujući ga, uglavnom, kao mnoštvo pojedinačnih događaja. Rastvaranje povijesne cjeline u individualnostima, kojima je jedina međusobna veza to što su ih tumačili kao izraz Providnosti, dovelo je ne samo do shvaćanja da povijesno kretanje ovisi o pojedinim ličnostima (izuzev kod Nodila), nego je i onemogućilo da se obuhvate svi aspekti društvenog života u prošlosti, tj. da se društvo sagleda kao cjelina.

Ali treba naglasiti da su, unatoč tome što su bili zaokupljeni pojedinačnim događajima, osim političkoj historiji, radi potreba hrvatske politike u 19. stoljeću, pažnju poklanjali i ostalim područjima društvenog života, što, dakako, ne znači da se velik dio njihova istraživačkog rada nije odvijao na polju politike, prije svega državne tradicije, iz jednostavnog razloga što nema područja bogatijeg pojedinačnim, spektakularnim događajima.

Rački je u svojim djelima pokazao interes za različita područja društvenog života. U »Nutarnjem stanju Hrvatske prije XII stoljeća« on je, pored toga što je dao teritorijalni prikaz hrvatske države, te probleme ekonomskog, crkvenog, kulturnog i političkog života, posebno težište stavio na pitanje društvene strukture.⁵¹ Međutim, već je Kukuljević, rađeći za potrebe nacionalne integracije na izdavanju izvora, upozoravao na to da su izvori koji pružaju podatke o kulturnom životu u prošlosti podjednako važni kao i oni koji donose obavijesti o političkim zbivanjima.⁵² Uz ovo, svakako je potrebno istaći da je u toku svog dugogodišnjeg rada izuzetno zanimanje pokazao za povijest književnosti.^{52a}

U pogledu države, kao osnovnog predmeta historijskog istraživanja, Klaićevo se mišljenje razlikuje od Šišićevog. Klaić se složio da je »država najsavršeniji oblik ljudske zajednice«, no ukazao je na činjenicu da postoje mnoge povijesne pojave koje nije moguće istražiti u okviru države. Historija, tvrdio je Klaić, treba promatrati ljude ne isključivo kao »politička bića, koja su stvarala države i različite uredbe u njoj«, nego kao socijalna bića koja »stvaraju različite, niže i više oblike zadržnoga života«.⁵³

Nasuprot Klaiću, Šišić je, držeći da je »ljudska sudba poglavito vezana uz državni okvir«, državu smatrao glavnim predmetom historijskog istraživanja.⁵⁴

⁵⁰ Isto.

⁵¹ F. Rački, Nutarnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća, *Rad*, 70 (1884), 79 (1886), 91 (1888), 99 (1890), 105 (1891), 115 (1893), 116 (1893).

⁵² J. Šidak, Ivan Kukuljević, n. dj., 24.

^{52a} Isto, 18–19.

⁵³ V. Klaić, n. dj., br. 242, 21. X 1902.

⁵⁴ F. Šišić, n. dj., 9.

Nodilove riječi da je historija »sada ljubopitna i svraća na sve strane svoj pogled, te ne gubi s oka ni religiozne nazore, ni vladavinu, ni književnost, ni umjetnost pojedinih naroda« pokazuju da je bio na putu istraživanja društvenih struktura.⁵⁵ Naposljetku, nemojmo zaboraviti ni Koharića koji se žestoko odupirao shvaćanjima da je politika jedino polje historičareva rada. U vezi s tim, Koharić je pisao kako su izvori, u kojima većina historičara gleda samo »sredstvo za upotpunjavanje kronologija kraljeva, velikaša i bitaka« u biti »fotografije i života i čovjeka sredovječnog«.⁵⁶

⁵⁵ N. Nodilo, n. dj., 235.

⁵⁶ J. Koharić, n. dj., I. VII 1900.